

Правовий статус судді, що складається з багатьох компонентів, забезпечує можливість судді здійснювати незалежне, неупереджене та справедливе правосуддя.

Література

1. Великий тлумачник словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укладач та гол. редактор В.Т. Бусел – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». – 2005. – 1728 с.
2. Панталієнко П.В. Деякі особливості правового статусу суддів України // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Право". – 2011 – Вип. 165 частина 2. – с.245-251.
3. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / І.С. Марочкін, Н.В. Сібільова, В.П. Тихий та ін. За ред. І.С. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 528 с.
4. Телітко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / За ред. Молдована В. В. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
5. Руденко М.В., Рибалко Г.С. Судова влада та правоохоронні органи України: Підручник для студ. вищих юрид. навч. закладів. – Х., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 285 с.
6. Лукьянов Д.Н. Правовой статус председателя районного суда как организатора эффективного правосудия: автореферат дис. ... к.ю.н. по спец. 12.00.11. – Москва, 2011. – 29 с.
7. Москвич Л.М., Подкопаев С.В., Прилуцкий С.В. Статус судді: питання теорії та практики: Монографія – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 360 с.
8. Слінько С.В. Концепція незалежності судової влади: функція та елементи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – №4. – с.73-79.
9. Ермошин Т.Г. Правовой статус судьи: монография. – М.: Российская академия правосудия, 2008.- 524 с.
10. Бабаева О.Н. Проблемные вопросы статуса мировых судей Российской Федерации // Вестник Воронежского государственного университета. – 2007. – №1. – с.130-135
11. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів. — Автореферат дисертація ... к.ю.н. за спеціальністю 12.00.10 — судоустрій; прокуратура та адвокатура. — Харків, 2003. – 20 с.

УДК 342.9

В.С. Мусієвський

здобувач

Львівський університет бізнесу та права

ПРАВОТВОРЧИСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено дискусійні аспекти реалізації правотворчої функції судами. Обґрунтовано визначальну роль судової практики як особливого джерела права.

Ключові слова: *судова практика, судовий прецедент, джерела права, правосуддя.*

Исследованы дискуссионные аспекты реализации правотворческой функции судами. Обосновано определяющую роль судебной практики как особого источника права.

Ключевые слова: *судебная практика, судебный прецедент, источники права, правосудие.*

Research controversial aspects of lawmaking function by the courts. Proved crucial role of judicial practice as a special source of law.

Key words: *judicial practice and judicial preceden, sources of right, justice..*

Постановка проблеми. Визнаючи за судами правотворчі функції в науковій літературі висловлюються пропозиції про необхідність визнання в якості джерела права судового прецеденту. Однак судовий прецедент і судова практика поняття не тотожні. Якщо судовий прецедент розглядати як рішення найвищого судового органу по конкретній справі, прийняте за зразок у наступних подібних випадках, то судова практика – результат судової діяльності однакового застосування закону. Судовий прецедент використовується як аналог при розгляді конкретної справи, прийняття по ньому конкретного рішення або вироку. Прецедентне ж право являє собою систему юридичних норм, вироблених судами в процесі здійснення правосуддя і обов'язкових до застосування поряд зі статутним правом, створюваним законодавчою владою. Прецедентне право являє

собою підсумок діяльності по здійсненню правосуддя. Саме воно є рушійним початком судової правотворчості, основу якої складають реальна дійсність, обставини конкретних справ, що спонукають до життя нові норми прецедентного права.

Таким чином, судова правотворчість знаходить своє відображення в судових прецедентах і судовій практиці. Проте, прецедент, на відміну від судової практики, тобто сумарного результату розгляду конкретних справ, створюється окремо винесеним судовим рішенням, яке має право приймати лише вищі судові інстанції. Слід враховувати, що далеко не кожне судове рішення стає прецедентом.

Прецедент – це нормоутворююче правило поведінки, закріплене судом вищої інстанції. Прецедентом стають лише ті судові рішення, які використовуються згодом як тверду основу для вирішення інших подібних справ по аналогії у фактах і обставин з метою досягнення однаковості в судовій практиці.

Аналіз досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено значний теоретичний доробок вчених як радянської доби так і наших сучасників, зокрема це Коркунова Н.М., Лівшиц Р.З., Байтін М.І., Нерсесянц В.С., Моршакіова Т.Г.

Формування цілей статті. Метою даної статті є проведення аналізу щодо співвідношення правотворчості та правозастосування в діяльності судових органів, питання про можливість офіційного визнання судової практики джерелом національного права. На підставі аналізу досліджується судова практика і судовий прецедент, які є важливими і актуальними як для юридичної науки, так і для правозастосовної практики, що Крім того, за результатами проведеного аналізу вважається доцільним розробити визначення здійснення органами внутрішніх справ контролю господарської та підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час в умовах постійного оновлення законодавства, спроб законодавчої влади найбільш повно та своєчасно врегулювати весь спектр суспільних відносин, в національній правовій системі склалася досить складна ситуація, що характеризується значною кількістю прогалин. Таке становище насамперед пояснюється тим, що вперше в нашій державі Конституція прийнята в якості акту вищої юридичної сили, який фактично має пряму дію і підлягає безпосередньому застосуванню на всій території України. Закони та інші правові акти, не повинні суперечити Конституції. На практиці, однак, нерідко зустрічаються випадки, коли прийняті компетентними органами і посадовими особами правові акти суперечать Конституції. Зважаючи на це, вважаємо, що розвитку і вдосконаленню права в сучасній правовій системі повинна сприяти судова практика в її вузькому розумінні і, отже, необхідно стимулювати розвиток судової практики в якості важливого додаткового джерела національного права.

Відомий вчений-правознавець Н.М. Коркунов свого часу відмітив визначальне значення судової практики для розвитку правових відносин. Одне з перших умов правосуддя, щоб закони до всіх застосовувалися однаково, а це неможливо без одноманітної, стійкої судової практики. Суд тому схильний завжди підтримувати те, що вже прийнято попередньою практикою [1, с. 201].

Коли суддя першої інстанції зіткнеться в своїй роботі з аналогічним справою, то він дивиться не на те, до якого рішення прийшов вищестоящий суд, а які норми права він використовував у своєму рішенні, а з урахуванням фактичних обставин розглянутої справи, суддя нижчестоящего суду може прийти до зовсім протилежного висновку. Але це не можна розглядати як прецедент, оскільки в країнах загального права вищестоящий суд формулює норму, керуючись якій нижчий суд виносить рішення. У нашій правовій системі вищестоящий суд не формулює нової норми, він займається правозастосуванням, здійснює логічну операцію, поширюючи дію конкретних норм на фактичні обставини справи, що розглядається. Так у нас досягається однаковість судової практики. Дійсно, судова практика на рівні правозастосування не створює нових юридичних норм, не є навіть початковою стадією правотворчості. Найбільша цінність судової практики для розвитку права полягає в тому, що вона служить джерелом важливої інформації для правотворчості, «постачає» не випадковий, а багаторазово апробований в самих різних умовах матеріал.

В даний час відбувається суттєве збільшення розглянутих у судах справ, виникають нові, раніше не відомі категорії справ, зростає їх складність. Часто судам доводиться вирішувати питання, що не знайшли свого детального врегулювання в законодавстві, застосовувати аналогію права і аналогію закону, проте при цьому судові органи не виходять за рамки правозастосування. Здійснюючи контроль за законодавчою і виконавчою владою, судова влада виступає арбітром, коли ці гілки влади конфліктують, або «противагою», коли ті перевищують свої повноваження. Завдання суду в подібних ситуаціях – визначити законність дій законодавчої і виконавчої влади, у цивілізованій формі вирішити конфлікт, що виник, застосовувати право, а не творити його.

Реалізуючи передбачену Конституцією функцію судового контролю, суди мають реальну можливість не застосовувати законодавчі акти, що носять не правовий характер. Суди, встановивши при розгляді конкретної справи невідповідність акту державного чи іншого органу закону, повинні приймати рішення відповідно до закону. В таких випадках визнання неможливості застосування нормативного акту обов'язково тільки для осіб, які беруть участь у справі, і не поширюється на інших правозастосовувачів.

Із закріпленням за вищими судами принципово нового виду повноваження здійснення нормативного контролю, значення судової практики, на наш погляд, значно зростає. Звертаючись до суду за захистом своїх прав і законних інтересів, громадяни та юридичні особи мають реальну можливість оскаржити нормативні правові акти повністю або в частині. При цьому саме судовий захист прав громадян та юридичних осіб зумовлює судовий контроль за змістом нормативних правових актів всіх органів державної влади.

У разі встановлення судом протиріччя оспорюваного нормативного акту, його частини або іншого нормативного акту, що має вищу юридичну силу, суд визнає його не чинним повністю або в частині з дня прийняття або іншого вказаного судом часу. Таким чином, суд правомочний дискваліфікувати, усунути оспорюваний не правовий нормативний акт, а також всі інші нормативні акти, засновані на визнаному судом не чинним, забезпечуючи тим самим єдиний правовий простір.

Отже, можемо констатувати, що діяльність судових органів щодо здійснення судового контролю істотно впливає на правотворчість. «Сам суд, – зазначає Р.З. Лівшиць, – здавалося б, не видає нових норм. Але його рішення про скасування того чи іншого нормативного акта породжує нові права і обов'язки учасників суспільних відносин, по суті, таке рішення безумовно виявляється нормотворчим» [2, с. 54].

З даною думкою важко не погодитися, оскільки правотворчість не обмежується лише рамками процедури прийняття законопроектів чи інших правотворчих рішень, воно охоплює також діяльність державних органів щодо внесення змін в раніше прийняті нормативні акти і скасування раніше прийнятих нормативних актів. З цієї позиції здійснення нормоконтролю судовими органами виступає як правотворчої діяльності, в результаті якої приймаються судові акти, які мають загальнообов'язковим характером і здійснюють нове, порівняно з раніше діючим, регулювання суспільних відносин.

Будучи правотворчими і володіючи певними елементами судового прецеденту, дані рішення, на наш погляд, тим не менш, не є прецедентами, тому що не підпадають під його класичне визначення, оскільки рішення вищого суду для нижчестоящого має слугувати зразком, якому слід дотримуватися в силу переконливості аргументів і доводів (*raciоdecidendi*). Але суддя може і відступити в своєму рішенні від позиції, висловленої в рішенні вищестоящого суду, оскільки в прецеденті права немає жорсткої обов'язковості.

Враховуючи правові наслідки та особливості реалізації рішень, що скасовують незаконні правові акти, їм, швидше, притаманний характер преюдиції. Преюдиціальність – від лат. *praеjudicio* – вирішеним – означає обов'язковість для всіх судів, що розглядають справу, приймати без перевірки і доказів факти, раніше встановлені і такі, що набрали законної сили судовим рішенням або вироком. У нашому випадку вступивши в законну силу судові рішення, відповідним чином усувають не правові нормативні акти і встановлюють по суті інші правовідносини, в силу преюдиціальності не можуть піддаватися сумніву і вторинному дослідженню не тільки особами, що у справі, а й усіма суб'єктами права, на яких поширювалася дія оскарженого нормативного акту. Рішення суду про визнання нормативного правового акта не чинним не може бути подолане повторним прийняттям такого ж акту, більш того, орган або особа, яка його прийняла, повинні привести його у відповідність до закону або інших нормативно-правових актів, що має вищу юридичну силу. Оскільки мова йде про незастосування судами в процесі їх правозастосовної діяльності вже «дискваліфікованих» нормативних правових актів, факт їх невідповідності закону більше ніким не може заявлятися і встановлюватися, а повинен визнаватися усіма.

Ще більш очевидним є питання про визнання нормативного характеру за рішеннями Конституційного Суду України. Особлива правова природа Конституційного Суду, його особливий правовий статус у державному механізмі накладає свій відбиток і на акти, які ним видаються.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, судова практика вищих судів формується у вигляді судових прецедентів і постанов Пленумів, що містять правоположення. Однак, питання про визнання судового прецеденту в якості джерела права є дискусійним.

В цілому визнаючи судову нормотворчість, тим не менше, впровадження і закріплення судового прецеденту в його класичному розумінні, як джерела права, для нашої держави не характерно.

Поняття «судовий прецедент» слід відмежовувати і від поняття «судовий казус». Суди розглядають десятки і сотні тисяч справ, але далеко не кожне з них стає прецедентом. Суттєвою є та обставина, що судові прецеденти, що мають значення, норми права створюють лише вищі судові інстанції. Як уже зазначалося, нижчестоящі суди повинні слідувати рішенням вищого по статусу суду, а вищі судові інстанції пов'язані своїми колишніми рішеннями.

Якщо допустити, що рішення вищих судових інстанцій у конкретних справах є прецедентами, яким повинні слідувати всі нижчестоящі суди, то це означає, що в них міститься норма права, внаслідок чого такі рішення мають розглядатися як джерело права. Але, на нашу думку, проголошена незалежність суддів означає і їх незалежність у виборі правової норми при розгляді конкретної справи. Як справедливо зазначає М.І. Байтін, «Конституцією та законами судовий прецедент не вказується в числі джерел права. Відповідно і прецедентні норми не отримали офіційного визнання в якості особливого різновиду правових норм ...» [3, с. 204].

Таким чином, особливості правотворчості вищих судових органів полягають у тому, що формування правоположень обмежена існуючими прогалинами у праві і носить підзаконний характер, суди не повинні вторгтися в компетенцію законодавчого органу і створювати нові правові норми. к видається, серед великої різноманітності актів судової влади, закріплюють судову практику, далеко не всі хто може претендувати на роль джерел права. З нашої точки зору, в якості особливих, додаткових джерел права можна розглядати постанови вищих судових інстанцій, що містять правоположення, судові рішення, що приймаються при здійсненні нормативного контролю за правовим змістом нормативних правових актів, а також підсумкові рішення Конституційного Суду України, в яких формулюються його правові позиції і висновки. Дані акти судової влади в результаті узагальнення правозастосовного досвіду, тлумачення законів і Конституції України набувають характерні риси джерел права, в силу чого володіють загальнообов'язковістю.

Крім того, після приєднання України до Європейської конвенції з прав людини в якості обов'язкових визнаються також тлумачення цієї конвенції, які Європейський Суд з прав людини дає в своїх рішеннях по конкретних справах. В даний час потенціал міжнародних, в тому числі європейських джерел права широко використовується Конституційним Судом України як найважливіший інструментарій для обґрунтування своїх позицій при винесенні того чи іншого рішення. Однак практика застосування судами загальної юрисдикції та арбітражними судами прецедентів Європейського Суду з прав людини знаходиться в стадії становлення. Для прискорення цього процесу, на нашу думку, для більш успішної роботи з їх застосування необхідно забезпечити доступність міжнародно-правових актів для всіх суддів України.

Таким чином, в сучасних умовах дослідження судової практики і судового прецеденту як і раніше важливо і актуально як для юридичної науки, так і для правозастосовної практики.

Розглядаючи проблему співвідношення правотворчості та правозастосування в діяльності судових органів, питання про можливість офіційного визнання судової практики джерелом національного права більш детально, наведемо і деякі протилежні точки зору. Так, постанови пленумів вищих судів, на думку В.С. Нерсесянца, носять лише рекомендаційний характер. Заслугує уваги висновок вченого про те, що при розгляді на предмет відповідності Конституції і законам інших нормативних актів суд також не творить право. Суд лише уповноважений давати правову оцінку нормативним актам. Втрата ж таким актом юридичної сили – це не результат правотворчої діяльності суду, але встановлення самої Конституції [4, с. 201].

Однак, саме теза про те, що акти органів судової влади не містять правових норм, а лише їх тлумачення та індивідуальні правові приписи, обов'язкові тільки для сторін у справі, є головним аргументом противників ідеї визнання судової практики джерелом вітчизняного права. Проте із цим аргументом не можна сьогодні погодитися хоча б з огляду на те, що Конституція України, а також деякі інші законодавчі акти, наділяють судову владу повноваженнями «негативних правотворців»: визнавати закони (чи їх окремі положення) неконституційними, а підзаконні нормативно-правові акти (чи їх окремі положення) – не тільки неконституційними, але й незаконними, що має наслідком втрату цими актами чинності.

Для прикладу, рішенням Конституційного Суду України № 20-рп/2010 від 30.09.2010 р. було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8.12.2004 р. № 2222-IV у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття, внаслідок чого з указаної дати почала діяти редакція Конституції України від 28.06.1996 р. [5].

Цей приклад доводить, що в резолютивній частині рішень Конституційного Суду України нерідко містяться правові приписи, які за своїм характером є нормативними та можуть суттєво впливати на механізм нормативного правового регулювання суспільних відносин шляхом скасування нормативно-правових актів або їх окремих положень. До того ж, цей висновок можна застосувати не тільки щодо Конституційного Суду України, але й щодо судів загальної юрисдикції, які мають схожі повноваження.

Якщо з нормотворчою діяльністю більш-менш зрозуміле, дискусійним залишається нормотворчість Пленумів вищих судів. З цього приводу Т.Г. Моршакова вважає, що роз'яснення Пленумів вищих судів є квазі-нормативними, вони пов'язують нижчі судові інстанції у вирішенні конкретної справи. Приміром, якщо нижчестоящі суди апriorі позбавляються за законом можливості не погодитися з раніше виробленою в інших справах позицією вищестоящего суду, то зникає дієвий механізм виправлення судової практики, не кажучи вже про те, що загальна позиція може бути недостатньо орієнтована на конкретні обставини [6, с. 29]. З цієї точки зору мотивом скасування рішення нижчестоящего суду вищим має бути лише незаконність або необґрунтованість по суті.

Згідно з чинним Законом України “Про судоустрій та статус суддів” від 7 липня 2010 р. № 2453-VI у системі судів загальної юрисдикції діють пленум Вищого Господарського Суду України та пленум Вищого Адміністративного Суду України, а також діятиме пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Зазначені колегіальні органи наділені правом узагальнювати судову практику з метою вироблення роз'яснень рекомендаційного характеру з питань застосування судами законодавства при вирішенні справ.

Відповідні повноваження у Пленумі Верховного Суду України відібрані. Проте позбавлення повноважень Пленуму Верховного Суду України, не припинило наукову дискусію щодо правової природи його постанов. Адже Пленум Вищого Господарського Суду України у силу специфіки справ, які підвідомчі господарським судам, нових норм права для регулювання трудових відносин у своїх постановах не наводить. А Пленум Вищого Адміністративного Суду України (діє з 2006 року) і досі не ухвалив постанови з питань застосування законодавства при вирішенні трудових спорів. Хоча такі складають значну частку суддівського навантаження. Йдеться, насамперед, про спори пов'язані із регулюванням відносин проходження державної служби.

Дуже важливим для характеристики значимості постанов пленумів вищих органів судової влади є аналіз постанови Пленуму Верховного Суду України № 14 від 18.12.2009 р. “Про судові рішення у цивільній справі”, де зазначається, що у необхідних випадках суд зазначає про урахування постанов Пленуму Верховного Суду України з питання застосування норм процесуального та матеріального права, які підлягають застосуванню у справі [7, с. 4]. Відтак рішення суду, який не врахував під час розгляду справи правові позиції, наприклад Пленуму Верховного Суду України, може бути скасоване під час перегляду його вищестоящими судами.

Для віднесення тих чи інших актів до джерел права необхідно їх визнання такими з боку держави. Таке визнання може міститися безпосередньо у тексті закону (*expressis verbis*), може бути виражене за змістом, по «духу» законодавства. Визнання державою джерела права виражається зовні в тому, що реалізація його пов'язана з державно-правовою охороною, а порушення його тягне за собою відповідні санкції з боку державних органів.

Висновки. Судова практика виконує важливу роль у забезпеченні однакового застосування законів судовими органами. Однак це однаковість повинно відповідати справжньому змісту і змістом закону, сприяти зміцненню законності. Саме тому, на наш погляд, повинен бути передбачений механізм контролю і перегляду правового змісту спеціальних судових актів, які виконують роль джерел права, і, перш за все в цілях зміцнення законності, захисту прав та інтересів особи, суспільства і держави, повинна бути повною мірою реалізована можливість оскарження даних судових актів у Конституційний Суд або в інший, можливо спеціально створений для цих цілей, компетентний орган.

Резюмуючи, необхідно відзначити наступне:

1) судова практика виконує важливу роль в сучасній вітчизняній правовій системі. В цілому вітчизняна юридична наука визнає діяльність вищих судових органів України як додаткове джерело права;

2) до числа судових актів, що містять нормативні приписи, на наш погляд, можуть бути віднесені підсумкові рішення Конституційного Суду України, в яких формулюються його правові позиції і висновки, постанови Пленумів вищих судових інстанцій, рішення судів, що скасовують незаконні нормативні акти при здійсненні судового нормативного контролю, а також, виходячи з новим процесуальним законодавством, тлумачення нормативних правових актів, дані в опублікованих постановках і визначеннях вищих судових інстанцій у конкретних справах;

3) дані юрисдикційні акти, що утворюють судову практику, можуть претендувати на роль особливих, додаткових джерел права в силу суттєвих особливостей, що дозволяють говорити про їх правотворчий характер і виконання ними ролі додаткового джерела права, а саме: дані акти мають характер офіційного документа і публікуються в спеціальних виданнях; приймаються в певній процедурно-процесуальній формі; носять владний, обов'язковий характер і підлягають виконанню на всій території України; мають своїм змістом загальні нормативні або індивідуально-конкретні юридичні роз'яснення; здійснюють безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини, систему законодавства і враховуються правотворчими органами при його оновленні; за своєю природою є підзаконними, особливими допоміжними правовими актами; забезпечені різними засобами юридичного захисту, в тому числі заходами державного примусу; постанови Конституційного Суду України з тлумачення Конституції мають не тільки нормативний характер, але і пріоритетне значення перед іншими видами тлумачення. Це акти вищої юридичної сили, рівень якої відповідає рівню Конституції. Рішення Конституційного Суду України остаточні і не підлягають оскарженню, їх не можна подолати рішенням іншого державного органу;

4) враховуючи опубліковану практику вищих судових органів України, національним судам слід також більш широко застосовувати у своїй діяльності прецедентну практику Європейського Суду з прав людини, оскільки це дасть можливість судам, як органам державної влади, приймати ефективні рішення, що сприяють зміцненню права та становленню правової держави;

5) при офіційному визнанні та закріпленні ролі особливого, додаткового джерела права за судовою практикою, слід передбачити можливість оскарження судових актів, що містять нормативні приписи і механізм їх перегляду.

Література:

1. Коркунов Н. М. *Русское государственное право. Т. 1. Ведение и общая часть* / З.Д. Авалов (ред., доп.). — 8. изд., перепечат. без перемен с 6-го, испр. — СПб., 1914. — VI, 623 с.
2. Лившиц Р.З. *Судебная практика как источник права* // Журнал российского права. 1997. № 6. — С. 51-56
3. Байтин М.И. *Суцність права: Свременноє нормативное правовопонимание на грани двух веков.* — 2. изд., доп. — М. : Издательский дом "Право и государство", 2005. — 543 с.
4. Нерсисянц В.С. *Философия права: учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т.* — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2008. — XII, 835 с.
5. *Рішення Конституційного суду Україниу справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності конституції України (конституційності) закону України "про внесення змін до конституції України" від 8 грудня 2004 року п 2222-iv (справа про додержання процедури внесення змін до конституції України) справа п 1-45/2010 30 вересня 2010 року п 20-рп/2010 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>*
6. Морщакова Т.Г. *Разграничение компетенции между Конституционным Судом и другими судами Российской Федерации* // Вестник Конституционного Суда РФ. 1996. № 6. — С. 27-32
7. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14 "Про судові рішення у цивільній справі"* // Вісник Верховного суду України від 00.01.2010 – 2010 р., № 1, стор. 4